

21. *Сніцарчук Л.* Українська преса 1812—1890 рр. — «достойне свідoctво культурної та народної свідомості» / Лідія Сніцарчук // Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. : іст.-бібліогр. дослідж. — Львів : Оріяна-Нова, 2007. — Т. 1 : 1812—1890 рр. / уклад.: М. М. Романюк (кер. проекту), М. В. Галушко, Л. В. Сніцарчук. — С. 57—105.
22. Часопись Правнича // Петрів М. Українське правознавство в Україні, країнах Європи та Америки : матеріали до бібліогр. XIX—XX ст. / Михайло Петрів. — Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2001. — С. 143—158.
23. *Шугуровъ Н.* Часопись Правнича / Н. Шугуровъ // Киевская Старина. — 1889. — Т. 27. — Нояб. — С. 475—479.
24. Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku / Adam Redzik, Stanisław Milewski. — Warszawa : Iskry, 2011. — 658 s.

Ольга Філіпова

**ЕВОЛЮЦІЯ МОЛОДІЖНИХ РУКОПИСНИХ
САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНИХ ВИДАНЬ ГАЛИЧИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.**

Узагальнено матеріали існуючих досліджень рукописних сатирично-гумористичних видань галицької молоді у другій половині XIX — на початку XX ст. Проаналізовано зміст часописів, визначено їх ідейно-політичну спрямованість, проблемно-тематичні та жанрові особливості.

Ключові слова: сатирично-гумористична преса, часописи критичного напрямку, рукописна періодика, зміст газетного номера, редакційна стаття.

Обобщены материалы существующих исследований рукописных сатирическо-юмористических изданий галицкой молодежи во второй половине XIX — в начале XX в. Проанализировано содержание газет, определено их идейно-политическую направленность, проблемно-тематические и жанровые особенности.

Ключевые слова: сатирическо-юмористическая пресса, газеты критической направленности, рукописная периодика, содержание газетного номера, редакционная статья.

The materials of manuscript humorous and satirical editions of the Galician youth of the late XIX — early XX century have been summarized. The contents, ideological and political orientation, problem-thematic and genre peculiarities of the periodicals have been analyzed.

Key words: satirical and humorous press, publications of critical direction, manuskript periodicals, content of the newspaper issue, editorial.

У культурному вакуумі Галичини середини XIX ст., у безперспективному для українства полонізованому середовищі зрушення конституційної доби стали передумовою прогресивних змін. Збільшення кількості українців в середніх школах, гімназіях, семінаріях, університетах привело до появи національних молодіжних гуртків та організацій. Саме студентська молодь стала рушійною силою тогочасного галицького суспільства. Нові суспільно-політичні ідеї, літературні експерименти, прагнення змін — усе те, що так властиве молоді усіх часів, — були згенеровані на сторінках перших студентських видань, зокрема сатирично-гумористичних.

Преса критичного напрямку на сьогодні залишається малодослідженим пластом періодики австро-угорської доби, повною мірою не розкриті її суспільне значення та роль у формуванні політичної думки галицьких українців. Проте не варто забувати, що історія української преси — це також історія розвитку національного гумору — як одного із засобів сприйняття і відтворення дійсності. Саме тому не можна ігнорувати як джерело досліджень сатирично-гумористичні часописи.

Сатира завжди слугувала показником соціального розвитку. «За її станом визначали не тільки загальний літературний рівень, а й духовний клімат суспільства. Визначали, які тенденції: застійні чи, навпаки, прогресивні панують у ньому» [32, с. 32]. У 60-х рр. XIX ст. кількома одночасними спробами видавати сатирично-гумористичні газети розпочалась історія «серйозно-смішної» преси Галичини. Критично оцінюючи не лише соціально-побутові суперечності й негаразди, а й питання суспільно-політичного життя, редактори й автори видань засвідчили основні тенденції в суспільно-політичному та духовно-культурному житті півавстрійської Галичини, моральний стан і суспільну свідомість населення в період національного відродження. Дослідниця сатиричної преси Галичини 20—30-х рр. XX ст. Л. Сніцарчук зауважує, що преса критичного напрямку продемонструвала еволюцію сатири й гумору не тільки як літературного жанру, а й як своєрідного відтворення дійсності [24].

Авторами перших сатирично-гумористичних проєктів були студенти, які у подальшому відіграли помітну роль у громадсько-

політичному житті Галичини. Р. Паладійчук у своїй спробі історичного огляду «Українська студентська преса до війни» наголошує на необхідності «попередити дату першого українського студентського часопису хоч коротким описом студентського життя до цієї хвилини, дошукатись у цьому житті спроб, предтеч у видавничому напрямі...» [21, с. 120—121]. Такою предтечою якраз і можна сміливо називати рукописні видання.

«...Только то, что студенчество вложило въ свои журналы, только то осталось и до сихъ поръ, являясь вѣчно живымъ свидѣтелемъ работы студенчества, непреходящимъ памятникомъ его мыслей, стремлений, переживаній» [17, с. 72], — зазначає Р. Луцик в історико-бібліографічному нарисі «Журналы галицко-русского студенчества». Проте не всі з перших рукописних газет збереглися. Про деякі з них мусимо брати відомості лише зі спогадів їхніх редакторів, відгуків сучасників тієї доби, з матеріалів інших періодичних видань та бібліографічних описів, складених у різні часи. Звісно, в українських студентів не було у розпорядженні ані необхідної матеріально-технічної бази, ані фінансових ресурсів для творення преси. Перші сатирично-гумористичні газети були рукописними, переписувалися студентами і поширювалися між ними нелегально, таємно від керівництва семінарій та гімназій. Однак такий ускладнений процес творення і тиражування періодичних видань може свідчити лише про наполегливість і свідоме прагнення студентства до змін. В. Гнатюк писав: «Хоч сі газетки не друкували ся і не мали великого числа читачів, то всеж у своїх обмежених кругах вони мали не малий вплив на формоване світогляду тих людей, що в 70—80-х роках бороли ся на всіх полях із русофільством і остаточно таки його перемогли» [5, с. 167]. Розвідка В. Гнатюка «Рукописні гумористичні часописи» залишається на сьогодні найбільш вичерпним дослідженням перших часописів критичного напрямку, зокрема рукописних. Огляд рукописних часописів української молоді також здійснив А. Животко, зауважуючи, що рукописними виданнями слід вважати «часописи в першу чергу просто писані від руки, далі відбивані на машинці до писання, відбивані на циклографі, гектографі, тощо і зрештою до літографованих видань включно» [9, с. 3].

У Львівській духовній семінарії Анатоль Вахнянин, згодом — відомий представник народовського табору, педагог і композитор,

студіюючи теологію, видавав рукописну газету «Клепайло». До семінарії майбутній перший голова товариства «Просвіта» вступив 1859 р., де «водночас займався музичною й літературною діяльністю: писав поезії, новели, оповідання, статті та критичні відгуки» [15, с. 356]. Уже на другому році навчання А. Вахнянин реалізував ідею видання гумористичного листка. Неможливо встановити такі основні бібліографічні дані про видання, як дата виходу першого числа, загальна кількість виданих чисел, особливості тиражування, формат. Однак деяку інформацію, зокрема про періодичність та ціну газети, можемо дізнатися зі спогадів А. Вахнянина. Він згадував, що «став видавати ілюстрований (сам рисував від біди) гумористичний листок раз в місяць під титулом “Клепайло”... Хто читав “Клепайло”, платив 2 кр. на струни для оркестрального кружка» [3, с. 42—43]. Помічником редактора був Йосиф Савчинський (у майбутньому — парох у Підкамені (тепер — Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), згодом — у с. Єрмаківці (тепер — Борщівський р-н Тернопільської обл.).

«Клепайло» було писане народною мовою, фонетичним правописом, що є свідченням сформованих українофільських поглядів А. Вахнянина вже у той час. Проте студентська газета не заторкувала гострих політичних питань. А. Вахнянин у своїх спогадах писав, що «сміялися ми головно з іпохондриків-панотців, яких було в семінарії кільканадцять (Гутиш, Попель, Панкрат, Білинський, Книгинницький)» [3, с. 43]. Отже, можемо припустити, що критику і гумор було спрямовано, головним чином, на внутрішнє семінарійне життя, на окремі персоналії викладачів та студентів, деякі побутові ситуації.

Одночасно з «Клепайлом» у семінарії видавався і поширювався інший ілюстрований гумористичний часопис, який через конфіскації постійно змінював назву: «Гомонъ», «Фърманъ», «Жельманъ» [14, с. 203]. Незмінним редактором цієї рукописної газети залишався Омелян Партицький. Між Вахняниним і Партицьким у студентські роки існували певні суперечки. Розбіжності у поглядах на «мовне питання» тривалий час заважали Вахнянину повірити у перехід Партицького на народовські позиції. У листі до Пантелеймона Куліша 1869 р. А. Вахнянин писав: «Був Партицький моїм антагоністою ще в роках 1862—1863, та й не довірявъ я довгий часъ, що він прихилився до української справи» [2, с. 25—26].

У першому числі «Гомону» зазначено, що «не разъ не два ми брались за перо хотѣчи закоштувати сего-то хлѣба редакторського — но всегда надармо!» [6]. Оскільки А. Вахнянин пише, що О. Партицький почав видавати свою газету в той же час — у 1861 р., можемо припустити, що «Гомонъ» не був його першим виданням. Позаяк у першому числі видання «Фѣрманъ» знаходимо згадку про газету «Боянь», яка, очевидно, і була попередницею «Гомону»: «Но при томъ всемъ род мой честный та великій. Мавъ я дѣда спѣвакомъ — Бояномъ звали — отецъ звався Гомономъ, дуже честный и шановный человекъ» [29].

Усі газети О. Партицького були опозиційними «Клепайлу», а отже, і українофільській позиції його редактора. У «Гомоні» під заголовком читаємо: «Не клепай Клепайлу бо Гомонъ гуде» [26, с. 175]. Наявний номер «Гомону» датовано 11—23 березня 1862 р., стосовно періодичності виходу газети редакція зазначає, що часопис «выходить щоденно зъ изытіемъ шесть дней тыждневыхъ». Перший аркуш обірваний, третина його відсутня.

О. Партицький публікує матеріали, в яких висміюються редактори часопису «Вечерницѣ» Федір Заревич і Володимир Шашкевич, спроби А. Голуховського запровадити для українського письма латинську абетку. Критика захоплення молоддю українофільськими ідеями на сторінках «Гомону» є свідченням справжніх настроїв студентства семінарії: «Одинъ вже запустивъ оселедець... Зъ насъ каждый уже цѣлу “Хату” вытвердивъ на память» [6].

Текстові матеріали та гумористичні малюнки «Фѣрмана» і «Жельмана» є критичними рецепціями агресивних намірів Польщі щодо України, обрядового та мовного питань, актуальних на той час у Галичині. На сторінках газет також можна знайти оцінку стану українського пресовидання, діяльності редакторів та авторів окремих видань. Чимало публікацій безпосередньо заторкують зміст і ідейне спрямування «Клепайла». Можемо навіть частково реконструювати наповнення гумористичного листка А. Вахнянина.

Видання О. Партицького ілюстрував Дуткевич. Вивчаючи ілюстрації перших рукописних гумористичних часописів, мистецтвознавець А. Іжевський припускає, що проявлене у творах Дуткевича знання творів українського та світового мистецтва може свідчити про те, що художник займався у художній студії, яких було тоді у Львові кілька [13].

Наповнення газет «Гомѡнь», «Фѣрмань» і «Жельмань» може стати предметом окремого дослідження з огляду на виразні ідеї у дусі панславізму, популяризовані з їх сторінок. Матеріали цих часописів є унікальним джерелом для вивчення тенденцій поширення москвофільських настроїв серед галицької молоді у 60-х рр. XIX ст.

1865 р. вийшла у світ ще одна рукописна газета подібного ідейного спрямування — «Відьма». Єдиний наявний номер її датовано 14—26 лютого. Редактором зазначений Губакович, друкарем — Рукальський, але ймовірно, що це псевдоніми, і визначити справжніх авторів проекту проблематично. Не зазначено й місце видання: «Редакция підъ голим небомъ». Зміст чотирьох сторінок часопису становлять твори Івася Пискатого: комедія «Освідчене» та гумористичний діалог «Підслухане», повідомлення під рубрикою «Новинки» та гумористична замітка «Відъ редакції». У рубриці «Новинки» міститься інформація про часопис «Брехун», яка і є джерелом новини про збори «атаманской рады».

Про періодичність газети редакція зазначала: «Виходіт аркушом раз в днів 21». Про те, що другий номер газети принаймні планувалося видати, свідчить «Периписка редакції» у кінці номера: «Ш. пане Стефане Підригайле! За присланій кусникъ «Уривокъ зъ комедіі: Шалень а Влюблень» спасибі Вамъ. Напишемо ихъ въ будущім числі» [4].

Випуск ще одного сатиричного листка п. н. «Громадський дзвін» готував 1870 р. Остап Терлецький. Підтвердженням цього можуть слугувати три підготовлених до друку вірші, знайдені серед його рукописів. Про ці записи згадує К. Студинський у публікації «Вірші з «Громадського дзвона», сатиричної часописи, наміченої в половині 1870 р.»: «...всі вони заслуговують на те, щоб їх подати до відома широкого громадянства як останки сатиричних спроб сімдесятих років минулого століття» [25, с. 115]. «Громадський дзвін», який, зрештою, так і не побачив світ, мав би стати видавничим проектом трьох товаришів-одномумців: Остапа Терлецького, Володимира Навроцького та Мелитона Бучинського.

Один із віршів — «Письмо до кошового славного війська Запорозького і Січи за Дунайом» — є доказом наміру Терлецького та Навроцького видавати власний часопис і надсилати його своєму колезі Бучинському до Відня: «Кошовому на поклін посилаю оцей

Дзвін. Най на нас не забуває, грошей нам не присилає: бо нам грошей не потреба: гроші спадуть нам із неба... Січ же, то не небо, брате, але товариство, на-те, щоби знала тее В'їна, що “не вмерла ще Україна”. — Правда, правда се (і більша як та наша, що вмирає) тому ми Вам, тут із краю посилаєм ціі вірші» [25, с. 115].

Інший вірш, авторства О. Терлецького, є сатиричною відповіддю на заснування товариства «Просвіта» 1868 р. Третя поезія містить лише одну строфу і має однойменну назву з віршем П. Чубинського, якому в майбутньому судилося стати текстом гімну України: «Ще не вмерла Україна, поки живе “Правда”, — поки Січ — їй підвалина, стовпами — громада».

Однак «Громадський дзвін» світу таки не побачив і залишився у переліку нереалізованих проєктів. Можливо, через недостатню кількість матеріалів, можливо, через брак коштів, а можливо, не знайшлося на часі більшої кількості зацікавлених людей. Утім, іноді видання випускалося і редагувалося фактично одноосібно. Наприклад, 1882 р. у Самборі побачили світ сім номерів газети «Фуркало» за редакцією Йосифа Давидовича.

У «Вступі» автор цього видавничого проєкту не лише прописує усі необхідні бібліографічні відомості, а й пояснює причини припинення видання своєї газети. Отже, часопис виходив кожної суботи накладом 20 примірників. Газета готувалась у Блажові, звідки таємно пересилалась до самбірської гімназії. Проте один із номерів усе-таки потрапив до рук О. Боровича — тодішнього директора гімназії. І, оскільки відповідальним за редакцію значився Й. Давидович, його було покарано 16-годинним шкільним арештом і застережено можливістю виключення з гімназії у разі продовження випуску газети.

Матеріали «Фуркало» написано «язичієм» — мовною мішаниною, в якій багато галицьких діалектизмів і російських запозичень. Однак ідейно-політичну спрямованість видання окреслити важко, адже редактор унікав гострих тем. У коротких віршованих текстах на першій шпальті кожного номера, своєрідних програмних настанов «Фуркала», публікуючи які, Давидович ховався під псевдонімом Драленко, містяться поодинокі коментарі суспільно-політичних тенденцій: засторога єднання і компромісів з поляками (ч. 4), обурення угорськими впливами на карпатських русинів (ч. 6).

Й. Давидович налагодив випуск власної газети здебільшого для того, щоби вправлятися у написанні любовної лірики, гуморесок та жартів. Декілька текстів, а саме повість «Неумолимий киргизь» (ч. 1) і вірш «Викрита любовь» (ч. 2), належать перу Володимира Качмарського. Соціально-побутова поезія «Борба на палки» написана колегами у співавторстві (ч. 1) [30].

Історія рукописних сатирично-гумористичних видань сповна може слугувати дзеркалом історії становлення політичної думки в Галичині. Адже учнівство і студентство як найбільш рухлива й чутлива до різних перетворень верства населення швидко реагували на всі зміни суспільно-політичної думки, гостро відчували потреби й прагнення нового покоління. За двадцять років москвофільські настрої, актуальні у 60-х рр. XIX ст., поступились ідеї українського національного відродження, створення власної літератури та плекання самотності українського народу, розділеного між двома державами. Вже у 80-х рр. молоде покоління галичан вболівало за розвій самостійної національної культури, звільненої від пут як польських, так і російських.

Дедалі більше в освітніх закладах утворювалося таємних українських учнівських громад, і, природно, кожна така громада воліла мати друкований орган — для поширення своїх ідей та, звісно, не в останню чергу, — для реалізації творчого потенціалу молоді. 1884 р. учні п'ятого класу Львівської академічної гімназії видавали рукописну літературну газету «Зірка» та гектографічні гумористично-сатиричні часописи «Зільник молодецьких праць», «Молодецька праця» і «Чортик». О. Маковей у статті «Історія одної студентської громади» згадує часи навчання у гімназії: «Ціла класа знала про сі «видавництва» і хто хотів, сей купував поодинокі числа» [18]. Жодного числа часопису «Чортик», про який пише публіцист, віднайти не вдалося. Настрої учнів гімназії можна простежити з газет «Молодецька праця» і «Зільник молодецьких праць», визначені самими учнями як літературні, наукові та гумористичні. Варто зауважити, що гумористична частина в них була незначною. Поезія та проза в дусі романтизму творів Шевченка і Котляревського та популярні матеріали з історії української літератури — ось що головним чином друкувалося на сторінках цих часописів. Помітно простежується вплив творчості письменників Наддніпрянської України, а

також галицьких літераторів, які вбачали джерело сили національної літератури у фольклорі. Звідси — захоплення ідеєю збирання етнографічних матеріалів. У редакційній статті п. н. «Поклик» єдиного збереженого до сьогодні номера газети «Зільник молодецьких праць», що вийшов перед Великоднем, міститься заклик збирати у селах та містечках «накрасші плоди словесности народнеї, котрими руський народ дійсно може повеличатись не тільки між всіма славянськими, але навіть між всіма Європейськими мовами».

Ознайомити молодь з історією занепаду і відродження української літератури мав на меті огляд авторства Шраменька. Тут згадано про заборону, утиски і витіснення з освіти української мови після втрати Україною державності у контексті загальної асиміляції з корінними народами країн-загарбників. Автор підкреслює унікальність і багатство фольклору, в якому народом відтворено все, що йому боліло, в якому виривалося назовні все, що придушувалося. У часи застою і цілковитого спустошення променями світла та надії названа творчість Григорія Сковороди, «одна однісенька іскра, котра в скорі розгорілась великою полумінею» («Короткий перегляд літератури»). (Продовження огляду мало з'явитись у подальших випусках часопису). В історичному нарисі «Богдан Хмельницький» («тяг. Дальший. Почав И. Читиянович») коротко описано битву під Пилявцями, облогу Збаража, Берестецьку битву, підписання Переяславської угоди.

Гумористична спрямованість газети виявляється у відповідному забарвленні літературних творів, власне сатирична публіцистика на шпальтах часопису відсутня. Не знайти тут і карикатур чи гумористичних зображень. Сміх мала викликати доброзичлива іронія з приводу життєвих історій, а не різке глузування. Наприклад, Кирило Січовик в іронічному вірші «Мислі лінивого ученика» кепкує з хлопця, який на першому курсі лінувався, а потім надумав вчитись. У наявному номері також розміщена перша частина комедії Степана Верниволі «Бабський лік» — про женихання трьох заможних чоловіків до дівчини, яка покохала хлопця без статків. (Продовження п'єси мало вийти у наступному числі газети.) Окрім того, в «Зільнику молодецьких праць» функціонували рубрики: «З світа гумористичного» та «Загадки», які містили матеріали розважального характеру. Під рубрикою «Що нового чувати?» подано два повідомлення:

перше — про іменини професора Борковського та його привітання учнями, зокрема авторами часопису; друге — про вихід у світ на той час трьох чисел видання «Молодецька праця». Редакція «Збільника молодецьких праць» із прихильністю зустрічає вихід ще однієї газети, пише, що всі числа її «дуже добре презентуються», але і не упускає нагоди конструктивно покритикувати: висловлено пораду редактору газети Михайлові Новому публікувати твори повністю, а не уривками, бо «тим тільки розцікавлюєсь читателів а не забавляєсь». Окрім того, зауважено велику кількість граматичних помилок у текстах на сторінках «Молодецької праці» [11].

Значна частина наповнення «Молодецької праці», яка виходила щонеділі і на свята, — літературні твори на тему кохання. У повістях та оповіданнях, що належали перу редактора: «Знайдена подруга» (ч. 3, 4/5), «Дивне серце», «Запродана душа» (ч. 4/5), віршах О. Семенка «Русалка» і «Дівоче серце» (ч. 2), Щасливого «Дума» (ч. 4/5) помітний вплив фольклорних традицій і творчості Т. Шевченка. Комедія С. Верніволі «Гриць на зальотах» наслідує сюжет і художні особливості п'єси «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка. Твори, як слушно зауважив редактор «Збільника молодецьких праць», уривались на найцікавішому місці і продовжувались у наступному числі. У другому номері, в якому не було вміщено продовження повісті «Дивне серце», знаходимо декілька разів повторений анонс про його вихід «въ слідуючім числі». Анекдоти зі шкільного життя та загадки під рубрикою «З світа гуморестичного» становили розважально-гумористичну частину газети [19].

У 1892 р. до № 3 і № 5 рукописної газети «Основа» вийшло два номери додатка п. н. «Кропива» — сатирично-гумористичного часопису: 1 лютого та 1 квітня. Обсяг додатка — одна сторінка, відсутня самостійна нумерація чисел. Зазначалося, що виходить «Кропива» «десь колись», видає її «М.Б. К. Т. Перекінчик де Боньча». Тут варто вказати, що № 4 і № 5 «Основи» вийшли під редакторством Максима Бонча.

Сторінка додатка містить поезію Перекінчика «Пізнався» («Стара правда в новій формі») у першому номері та іронічне повідомлення про конфліктну ситуацію в навчальному закладі, де виходила «Основа», — у другому [16].

15 травня 1893 р. вийшло перше число гектографічного ілюстрованого сатирично-гумористичного журналу «Сикавка». У єдиному збереженому номері не вказано ні редактора, ні місця видання часопису. Перше слово редакція надає «чоловікові поважнішому, знаному із свого здорового суду і “бивательства”». Його гумористичний коментар з приводу виходу журналу розміщено за підписом: «автентичне, записане через Блоху». Псевдонімом Блоха також підписано матеріал про слабку відвідуваність читальні в семінарії. Гумористичний малюнок зображує сон Блохи — «прогулку агрономів до Дублян». На сторінках видання також опубліковано сатиричні поради-вказівки «годованцям» руської семінарії від «moralnego zradu». Автор цього тексту прихований під псевдонімом Злобний.

Поодинокі згадки про семінарію та її питомців дають підставу припустити, що «Сикавка» є черговим виданням учнів Львівської духовної семінарії. На користь цієї тези також може слугувати серія малюнків з жартівливими віршованими підписами про життя «будучих пасторів», «робітників духа» протягом року у навчальному закладі та під час канікул. На одному з малюнків зображено парк Кілінського у Львові.

Гумористичний характер мають «астрологічна замітка», трагедія «Клюбіст» та «Телеграми Сикавки». Про плани редакції випустити у світ другий номер журналу свідчить «переписка» редакції у кінці номера: «Дечого не мож було помістити в тім числі; помістимо «Надіслане» у слід. числі... На послідок просимо дуже Товаришів о моральну та матеріальну підмогу нашого видавництва» [22].

Наступна за хронологією віднайдена рукописна газета датована 1900 роком, проте ми не мусимо констатувати як факт семирічну перерву у творенні рукописної преси галицької молоді. Беручи до уваги зростаючу кількість таємних гуртків і об'єднань, припускаємо, що учнівських видань у той час було значно більше, і те, що так мало з них уціліло, може свідчити про конфіскації і заборони їх керівництвом навчальних закладів, а відповідно — про конспіративні способи поширення і зберігання. Учнівські громади були потужними не тільки у центрі Галичини — Львові, а й в маленьких містечках, звідки вийшло багато визначних діячів культури, науки і політики.

Так, М. Західний згадує, що у бережанській гімназії було засновано таємну громаду «Молода Україна»: «В 1900—01 рр. було

в Бережанах три тайні гуртки «МУ» [10]. Учні гімназії — Володимир і Антін Лотоцькі, Яків Струхманчук, Остап Гайдукевич та Володимир Кулматицький — 1900 р. редагували і видавали гектографічний ілюстрований учнівський часопис «Муха» [27, с. 226]. Через постійні конфіскації часопису гімназійними професорами бережанське видання виходило під різними назвами — «Мітла», «Баба», «Циган», «Бжола», «Оса», «Комар». Жодна з газет не збереглась, і поодинокі згадки про неї стосуються не стільки змісту та наповнення видання, скільки авторів текстів та ілюстрацій, що це наповнення становили. Відомо, що художником гумористичних малюнків у газеті був Яків Струхманчук, який згодом працював у сатиричних часописах «Комар» (1905 р.), «Дзеркало» (1906 — 1907 рр.), «Жало» (1913—1914 рр.). О. Сидор так пише про перші творчі спроби художника: «Під час навчання у Бережанській гімназії це були ілюстрації до рукописних журналів учнівського гуртка “Поступ” (“Бджола”, “Муха”, “Мітла”, “Оса”)... Отож юний Яків Струхманчук мав відзначитися почуттям гумору, гострим поглядом, здатний був підмітити в навколишньому оточенні характерні моменти, “достойні” сатиричної інтерпретації» [31, с. 83—84]. Дослідник творчості та діяльності Андрія Чайковського Б. Якимович вказує, що серед учнів, які входили до таємного гуртка і випускали тижневик «Муха», були також сини письменника — Микола і Богдан Чайковські.

1907 р. рукописну гумористичну газету з виразним українофільським настроєм п. н. «Оса» випускала студентська молодь. У світ вийшло п'ять номерів, після чого через переслідування учнів видання часопису було припинено. Газета виходила двічі на місяць, перше число її датоване 27 січня, останнє — 17 березня. Історію видання у супровідному матеріалі подав Богдан Заклинський, передаючи збережені номери газети Науковому товариству ім. Шевченка 1908 р. [1, с. 202]. «Оса», як це було і з іншими часописами, припинила виходити через погрози дирекції гімназії редакторам газети [28, с. 177—178].

Політичні цілі учнів відображено у статті «Наш ідеал» (ч. 2): «Вільна і самостійна Україна, що обнімалаби весь край замешканий нашим народом в Європі, без вигляду на се, що він тепер належить

до Росії, чи до Австро-Угорщини» [20]. Серед постійних рубрик газети — «Всячина», «Афоризми», «Із школи». Матеріали цього рукописного видання мають найбільшу літературну цінність, їх вирізняють патріотичні настрої. Дослідження контенту часопису може стати окремою науковою розвідкою — з метою аналізу структури й проблемно-тематичної спрямованості газети, встановлення авторства текстів, їх жанрових і художніх особливостей.

Писані від руки і тиражовані на гектографі газети виходили дедалі рідше. Одна з останніх спроб випуску рукописного видання належить учням коломийської гімназії, які 1911 р. видали один номер рукописної газети «Сміх». Газета має найменший формат з усіх розглянутих у цій статті видань — 17×10 см, тексти написані дуже нерозбірливо, малюнки виконані простим олівцем і не надто старанно. Як зазначено під заголовком, ця ілюстрована газета «виходить коли єї хочеться». Вказано також ім'я, очевидно, автора проекту — Адам Тромаядрата (нерозбірливо). Газета випускалася виключно для забави учнів — про це свідчить її контент, тематика якого обмежується гімназійним життям.

На титульній сторінці вміщено сатиричний малюнок п. н. «Новий редактор», у номері опубліковано також вірш з однойменною назвою за підписом Дротар. Автор пояснює, що тут зображений «редактор знаної нової часописи “З рук до рук”», очевидно, хтось з учнів, який і собі взявся за видання чергової газети.

Окрім того, у виданні вміщено ще два рисунки: «Малюнок з натури», що зображує ненажеру, та «Герой» — зображення хлопця за навчанням. Підписи до малюнків називали об'єктів висміювання і були зрозумілими читачам у контексті тогочасних подій. Виключно гумористичний характер мають повідомлення рубрик «Телеграми» та «Новинки», які стосуються актуальних гімназійних перипетій. У кінці номера під заголовком «Амінь» знаходимо таку настанову від редакції: «Видавано в сей спосіб, що часопись зака побачила світ божий, ходила з рук до рук, і кождий вписував свої “жарти”» [23].

Видання коломийської молоді — останній наявний зразок рукописного учнівського «самвидаву» початку ХХ ст. Поруч із рукописними виданнями у світ виходили й друковані часописи критичного напрямку. Варто лише згадати довговічний москвофільський

«Страхопудь» і опозиційне йому «Зеркало». Окрім них, також за-слуговують уваги часописи «Дуля» (1864), «Комар» (1900—1905), «Жало» (1907) та ін. Ґрунтовне комплексне дослідження цих видань із залученням архівних документів тієї доби дасть змогу реконструювати систему сатирично-гумористичної преси Галичини від часів її зародження.

1. *Баб'як П. Г.* Матеріали до історії рукописних періодичних видань з фондів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / П. Г. Баб'як // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф., 19—20 груд. 1997 р. — Львів, 1997. — С. 200—204.
2. *Благий В. Б.* Українська студентська преса Галичини (60-ті рр. XIX ст. — 1914 р.): історико-бібліографічний огляд / В. Б. Благий // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів, 1998. — Вип. 5. — С. 421—453.
3. [*Вахнянин А.*]. Спомини з життя / А. В. ; зладив К. Студинський. — Львів, 1908. — 137 с.
4. Відьма. — Львів, 1865. — [Рукопис].
5. *Гнатюк В.* Рукописні гумористичні часописи / В. Гнатюк // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. — Львів, 1920. — Т. 80. — С. 133—167.
6. Гомонь. — Львів, 1862. — [Рукопис].
7. *Дроздовська О.* Українські часописи повітових міст Галичини (1865—1939 рр.) / О. Р. Дроздовська. — Львів, 2001. — С. 92—93, 143—144.
8. Жельмань. — Львів, 1863. — [Рукопис].
9. *Животко А.* Рукописні часописи української молоді / А. Животко. — Львів, 1938. — 27 с.
10. *Західний М.* Як Іван Франко післав мене до гімназії / М. Західний // Діло. — 1926. — Ч. 120.
11. Зільник молодецьких праць. — Львів, 1884. — [Рукопис].
12. *Ігнатієнко В.* Українська преса (1816—1923) : іст.-бібліогр. етюд / В. Ігнатієнко. — К., 1923. — 76 с.
13. *Іжевський А.* Образи Влади і Вітчизни в сатиричній графіці Галичини другої половини XIX — початку XX ст. / А. Іжевський // Народознавчі зошити. — Львів, 2005. — № 5/6. — С. 620—635.
14. *Ковалюк Р.* «Молода Русь» — ідейне об'єднання українських студентів Галичини (За матеріалами періодичних видань 60-х рр. XIX ст.) / Р. Т. Ковалюк // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., 17—18 трав. 2002 р. — Львів, 2002. — С. 201—210.

15. *Комариця М.* Вахнянин Анатоль / М. Комариця // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопед. слов. — Львів, 1998. — Вип. 5. — С. 356—357.
16. Кропива. — [Львів?], 1892. — [Рукопис].
17. *Луцык Р.* Журнали галицько-руського студентства (Історико-бібліографічний очерк) / Р. Я. Луцык // Вешня вода : збірник статей, посвящених шестидесятилїтню обществу рускиих студентовъ «Другъ» (Академічний кружок), 1871—1931. — Львовъ, 1932. — С. 72—149.
18. *Маковей О.* Історія одної студентської громади / О. Маковей // Руслан. — Львів, 1912. — Ч. 44—49.
19. Молодецька праця. — Львів, 1884. — [Рукопис].
20. Оса. — Станіслав, 1907. — [Рукопис].
21. *Паладійчук Р.* Українська студентська преса до війни / Р. Паладійчук // Студентський шлях. — 1931. — Ч. 5/6. — С. 120—126.
22. Сикавка. — [Львів], 1893. — [Рукопис].
23. Сміх. — Коломия, 1911. — [Рукопис].
24. *Сніцарчук Л.* Українські сатирично-гумористичні часописи Галичини (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) / Л. В. Сніцарчук // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Львів, 1998. — Вип. 5. — С. 161—174.
25. *Студинський К.* Вірші з «Громадського дзвона», сатиричної часописи, поміченої в половині 1870 р. / К. Студинський // Стара Україна. — Львів, 1924. — № 7/8. — С. 114—115.
26. Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст. : іст.-бібліогр. дослідж. — Львів : Оріяна-Нова, 2007. — Т. 1 : 1812—1890 рр. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 560 с.
27. Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст. : іст.-бібліогр. дослідж. — Львів, 2009. — Т. 2 : 1891—1905 рр. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 480 с.
28. Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст. : іст.-бібліогр. дослідж. — Львів, 2011. — Т. 3 : 1906—1910 рр. / уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 496 с.
29. Ффрманъ. — Львів, 1863. — [Рукопис].
30. Фуркало! — Самбір, 1882. — [Рукопис].
31. Художник Яків Струхманчук — жертва сталінського терору : публіцистика / за упорядкув. та ред. О. Мусієнка. — К. : Дніпро, 1997. — 204 с.
32. *Шукуров И. Ш.* Невзирая на лица... : Конфликт в сатирической публицистике / И. Ш. Шукуров. — М., 1988. — 206 с.